

TERUGBLIKKEN OP ROME

Paus Innocentius II (1130-1143) en het gebruik van de klassiek Romeinse
Geschiedenis in het middeleeuwse pausschap

Pim Schouten – s1035879
Bachelorscriptie
Woordenaantal: 9339
15-06-2022
Begeleider: Olivier Hekster

Terugblikken op Rome

Het middeleeuwse pausdom is een fascinerende institutie. De pausen van de middeleeuwen bezaten geen groot rijk of leger maar wisten toch autoriteit uit te oefenen op zowel de lage katholieke bevolking als de machtige vorsten van West-Europa. Hierdoor hadden zij een significante invloed op Europese politiek. Een belangrijke bron van deze macht en legitimatie kwam uit de katholieke christelijke theologie, maar dit was niet de enige manier waarop zij hun macht vergaarden. De stad Rome bracht een andere vooraanstaande bron van pauselijke macht. De stad speelde in de publieke herinnering van Middeleeuws Europa door haar verbinding met het oude Romeinse Rijk. Pausen maakten bewust gebruik van deze klassieke Romeinse geschiedenis en plaatsten daarmee hun eigen institutie in verband met het Romeinse Rijk en de macht die daaruit voortvloeide. Een beroemd voorbeeld hiervan is de titel Pontifex Maximus, een “heidense” titel uit de klassieke Romeinse tijd. Deze werd na verloop van tijd toegeëigend door de katholieke kerk en impliceert hiermee een direct verband met de klassieke Romeinse titel. Volgens onderzoek van Dijkstra en Van Espelo werd deze titel echter pas vanaf de vijftiende eeuw consistent (en bewust) gebruikt door pausen ter legitimatie van hun macht in Rome.¹

Dijkstra en Espelo beschrijven dat slechts twee middeleeuwse pausen voor de vijftiende eeuw gebruik maakten van de titel Pontifex Maximus. Dit waren paus Alexander II (r. 1061–1073) en Innocentius II (r. 1130–1143), bij wie de titel zijn teruggevonden in inscripties van kerken.² Deze pausen regeerden in een turbulente periode voor het pausdom. De elfde en twaalfde eeuw kenden wel vijftien tegenpausen, en zowel Alexander II als Innocentius II moesten kampen met een schisma. Alexander II was de eerste paus verkozen in conclaaf, zonder de instemming van het volk van Rome, wat leidde tot de door de Romeinse bevolking verkozen tegenpaus Honorius II.³ Als reactie op dit schisma lijkt Alexander II teruggeslagen te hebben naar het Romeinse verleden. Naast het mogelijke gebruik van de Pontifex Maximus titel verwees Alexander II terug naar het klassieke Romeinse verleden door zichzelf tot paus te laten kronen met het gebruik van een diadeem.⁴ Hiermee maakt Alexander II een verwijzing naar de donatie van Constantijn en maakt hij bewust gebruik van klassieke

¹ R. Dijkstra en D. Van Espelo, ‘Anchoring Pontifical Authority: A Reconsideration of the Papal Employment of the Title Pontifex Maximus.’ *Journal of Religious History*, 41 (2017), 312-325, aldaar 319-320 en 325.

² Ibidem, 321. Het bewijs voor deze vondst is volgens Dijkstra en van Espelo echter enigszins fragiel en moeilijk te versificeren. Hier zal later in dit onderzoek verder op worden ingegaan.

³ M. Stroll, *Popes and Antipopes: The Politics of Eleventh Century Church Reform* (Leiden/Boston 2012) 133-134.

⁴ Ibidem, 128.

symboliek om legitimatie te vergaren uit het Romeinse verleden. De donatie van Constantijn zou een belangrijke rol spelen in het pauselijke gebruik van het Romeinse verleden.

Innocentius II kampte met zijn eigen tegenpaus, Anacletus II. Anacletus was invloedrijk genoeg in Rome dat Innocentius de stad zelfs moest verlaten en opgeven aan zijn tegenstander tot de dood van Anacletus in 1138. Innocentius bouwde voort op de praktijk van Alexander en maakte ook gebruik van het klassiek Romeinse verleden in zijn strijd tegen de tegenpaus. De manier waarop Innocentius het verleden gebruikte lijkt echter op sommige belangrijke punten verschild te hebben van Alexander. Om deze reden zal in dit onderzoek gekeken worden hoe deze tweede paus die de titel Pontifex Maximus gebruikte. Er zal worden onderzocht hoe en waarom Innocentius II in het midden van de twaalfde eeuw gebruik maakte van de klassiek Romeinse geschiedenis om autoriteit te vergaren. Hierin zal ook worden besproken in welke mate Innocentius zich onderscheidde van zijn voorgangers.

Paus Innocentius II en het gebruik van Romeinse symboliek door de katholieke kerk zijn al lang het onderwerp van historisch onderzoek. Ernst Kantorowicz beschreef het gebruik van Romeinse symboliek door pausen vanaf de elfde eeuw als één van de belangrijkste bronnen van legitimatie voor de imperialisatie van het pausdom in zijn werk uit 1958, *Laudes regiae. A study in liturgical acclamations and medieval ruler worship*.⁵ Onder deze imperialisatie zouden de middeleeuwse pausen zich steeds meer opstellen als een wereldlijke monarch, en hun wereldlijke autoriteit in het Heilig Roomse Rijk proberen te vergroten. In 1990 bouwde I.S. Robinson voort op de theorie van Kantorowicz in zijn werk *The papacy, 1073-1198 continuity and innovation*. Robinson brengt Innocentius II in verband met deze imperialisatie.⁶ Hij benadert de paus vanuit een politieke hoek en beschouwt het gebruik van de Romeinse geschiedenis als iets dat de pausen bewust inzetten in hun interactie met de West-Europese elite (zowel adellijk als geestelijk). Ook Mary Stroll deed tussen 1987 en 1991 onderzoek naar de symboliek van middeleeuwse pausen in de werken *The Jewish Pope: Ideology and Politics in the Papal Schism of 1130* (1987) en *Symbols As Power: The Papacy Following the Investiture Contest* (1991). In *The Jewish Pope* onderzoekt Stroll de oorzaak van het schisma tussen Innocentius II en zijn tegenpaus Anacletus II en de facties die hier een rol in speelde. Hierin benoemt zij de verwijzingen naar de klassiek Romeinse geschiedenis in de propagandastrijd tussen de twee pausen. Daarin toont zij het belang dat de Romeinse

⁵ E. Kantorowicz, *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Ruler Worship* (Berkeley 1958) 138.

⁶ I.S. Robinson, *The Papacy 1073-1198: Continuity and Innovation* (Cambridge 1990) 23-24.

geschiedenis en haar symboliek speelde in deze propagandastrijd.⁷ In *Symbols as Power* richt Stroll zich voornamelijk op pauselijke symboliek over een langere periode. Hierin onderzoekt zij onder andere de intensivering van klassiek Romeinse symboliek en de machten en claims waar Innocentius II probeert beslag op te leggen door het gebruik van Romeinse symboliek.⁸ Daarnaast beschrijft Stroll in dit onderzoek ook het gebruik van het Romeinse verleden na de terugkeer van Innocentius in Rome.

Het volgende relevante onderzoek dat het gebruik van de Romeinse geschiedenis door pausen onderzocht was *Medieval Rome: Stability and Crisis of a City, 900–1150* door Chris Wickham in 2015. Wickham onderzocht de continuïteit en discontinuïteit in de stad Rome tijdens onder andere het regime van Innocentius. Hiermee toont hij in hoeverre het pontificaat van Innocentius verandering bracht in het pausdom en in Rome. Wickham sluit hiermee aan bij de visie van een intensivering van het pausdom in zowel symbolische als andere machtsuitingen onder Innocentius II.⁹ Wel bracht hij hierbij de nuancering aan dat deze intensivering voortbouwde op het werk van eerdere pausen en mogelijk zelfs gebruik maakte van symboliek die toegepast werd door zijn tegenpaus.¹⁰ Tot slot werd in 2016 de bundel *Pope Innocent II (1130-43): The World vs the City* gepubliceerd onder redactie van John Doran en Damian J. Smith. In deze bundel bespraken verschillende historici diverse aspecten van de heerschappij van Innocentius II (bijvoorbeeld zijn gebruik van kunst en zijn interactie met verschillende regio's van Europa) en hoe deze bijdroegen aan de veranderingen in het pausdom tijdens zijn heerschappij. Hiermee probeerden zij onder andere nuances aan te brengen op de heerschappij van Innocentius als een verschuiving tot een volledige “pauselijke monarchie”.¹¹

In de literatuur wordt gebruik gemaakt van de Romeinse symboliek die Innocentius gebruikte om verschillende aspecten van zijn regeerperiode te verklaren. In dit onderzoek zal het gebruik van de Romeinse geschiedenis zelf het uitgangspunt zijn. Er zal gepoogd worden om het discours rondom Innocentius II en zijn gebruik van de klassiek Romeinse geschiedenis als basis voor legitimatie en macht samen te brengen. Er zal worden gekeken naar verschillende voorbeelden van dit gebruik en hoe dit te verklaren is vanuit de historische context van het pausdom van Innocentius II en zijn Hiervoor zal een vrij brede betekenis van

⁷ M. Stroll, *The Jewish Pope: Ideology and Politics in the Papal Schism of 1130* (New York, 1987) 121-128.

⁸ M. Stroll, *Symbols As Power: The Papacy Following the Investiture Contest* (Leiden, 1991) 162 en 180.

⁹ C. Wickham, *Medieval Rome: Stability and Crisis of a City, 900–1150* (Oxford 2015) 33-34

¹⁰ Ibidem, 131-132.

¹¹ D.J. Smith, “Preface” in D.J. Smith, J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), ix.

de “klassiek Romeinse” geschiedenis gebruikt worden. Onder het klassiek Romeinse verleden wordt alles verstaan dat in de twaalfde eeuw als een verwijzing naar de Romeinse tijd lijkt te zijn beschouwd. Hiervoor is de authenticiteit van deze Romeinse geschiedenis niet van belang. De belang van de herkenning van het Romeinse karakter zal nader worden besproken in dit onderzoek.

Bronnenkritiek

Naast de secundaire literatuur zal ook gebruik gemaakt worden van enkele relevante primaire bronnen. Voor dit onderzoek zal gebruik gemaakt worden van drie primaire bronnen: De *Vita Ludovici grossi regis*, de *Constitutum Constantini* en het *Decretum Gratiani*. Voor het *Decretum* is gebruik gemaakt van de passages die de Donatie van Constantijn bespreken.

De *Vita Ludovici grossi regi* is een twaalfde-eeuwse kroniek over het leven van koning Lodewijk VI (ook bekend als Lodewijk de dikke). De kroniek is geschreven door Abt Suger van Saint-Denis (1081-1051), een Franse geestelijke, historicus en staatsman. Suger was een vertrouweling van de koningen van Frankrijk en was persoonlijk betrokken bij veel van de gebeurtenissen die hij in de kroniek beschrijft.¹² De abdij van Saint-Denis had een hechte relatie met het Franse koningshuis en deze werd onder Sugers leiding nog hechter nadat hij de koning overtuigde de koninklijke graven naar de abdij te verplaatsen.¹³ Het is hierdoor waarschijnlijk dat Suger probeerde om zijn beschermheer Lodewijk VI zo positief mogelijk te vertonen in de *Vita Ludovici*. Het werk van Suger lijkt ook goed te zijn ontvangen door het Franse koningshuis, want de Abdij van Saint-Denis zou nog eeuwenlang na de dood van de Abt hofkronieken schrijven voor de Franse vorsten.¹⁴ Onder de gebeurtenissen die Suger beschrijft vallen ook de processie van Innocentius II in Luik en zijn ontmoeting met Duitse koning Lotharius III (r. 1125-1137). Daarnaast beschrijft hij ook het bezoek van Innocentius aan Parijs en de abdij van Saint-Denis. Er kan verondersteld worden dat de positieve interpretatie van personen en gebeurtenissen in de *Vita* ook van toepassing was op de beschrijvingen van Innocentius II, omdat Lodewijk VI de paus in ballingschap steunde tijdens het schisma. Deze gebeurtenissen vormen toch een belangrijke casus voor het bewuste gebruik van de Romeinse geschiedenis door paus Innocentius. Suger beschrijft meerdere

¹² R. Cusimano, J. Moorhead, “Introduction”, in: Suger van Saint-Denis, *Vita Ludovici grossi regi* (vertaling R. Cusimano, J. Moorhead 1992), 1-20, aldaar 4-5.

¹³ L. Grant & D. Bates, *Abbot Suger of St-Denis: Church and State in Early Twelfth-Century France* (London, 1998) 135-136.

¹⁴ A.D. Hedeman, *The Royal Image : Illustrations of the Grandes Chroniques de France, 1274–1422*, (Berkeley/LA 1991) 2-4.

gebruiken en symbolen die Innocentius inzet expliciet als “Romeins” of “Oud Romeins”.¹⁵ Dit lijkt aan te tonen dat de verwijzingen naar de klassiek Romeinse geschiedenis herkend werden, in ieder geval door zijn bondgenoten boven de Alpen die het directe publiek vormden. Hierdoor zijn de casussen bruikbaar in dit onderzoek.

De volgende bron waar gebruik gemaakt van zal worden is de *Constitutum Constantini*. De *Constitutum Constantini* is het oorspronkelijke document van de beroemde Donatie van Constantijn. De *Constitutum* is wellicht de meest significante vervalsing uit de geschiedenis.¹⁶ In deze donatie zou de Romeinse keizer Constantijn de Grote (r. 306-337) verschillende machten, rechten en privileges doneren aan paus Sylvester I en zijn opvolgers, waaronder de macht over Rome (en zelfs het hele West-Romeinse Rijk). Volgens algemene historische consensus wordt de ware oorsprong van het document meestal gedateerd in de achtste of vroege negende eeuw.¹⁷ Het lijkt een poging te zijn geweest van de pausen om een basis voor autonomie en macht te creëren tegen de groeiende invloed en macht van de Karolingische vorsten.¹⁸ De *Constitutum* is geen document uit het leven van Innocentius zelf, noch is het een correcte bron van de Romeinse geschiedenis. Desalniettemin was de *Constitutum Constantini* een belangrijke bron voor de twaalfde-eeuwse paus. De elfde en twaalfde eeuwen zagen een groei in belang voor de Donatie van Constantijn. Zowel de kerk als de keizer van het Heilig Roomse Rijk probeerde de discours rondom de donatie te beïnvloeden.¹⁹ De exacte betekenis van de donatie werd in deze tijd bediscussieerd en de tekst werd in deze tijd overgeschreven in verschillende documenten waardoor de zichtbaarheid van de donatie groeide.²⁰ Pas in de vijftiende eeuw zou door Lorenzo Valla (1407-1457) definitief worden bewezen dat de Donatie van Constantijn een vervalsing was. In de twaalfde eeuw was de valse aard van het document dus nog niet bekend, waardoor het door Innocentius II hoogstwaarschijnlijk als authentiek werd beschouwd. Ondanks dat de “klassiek Romeinse” rituelen, kleding en overige symboliek die in de *Constitutum Constantini* werden beschreven dus niet authentiek waren werden deze zo wel door Innocentius en zijn tijdgenoten gezien. In dit onderzoek zal worden besproken hoe Innocentius gebruik maakte van deze bron, hoe hij

¹⁵ Suger van Saint-Denis, *Vita Ludovici Grossi Regis*, 32.7-8 (Vertaling R. Cusimano, J. Moorhead, 1992).

¹⁶ J. Fried, *Donation of Constantine and Constitutum Constantini* (Berlijn/New York 2007) 1-2.

¹⁷ M.J. Edwards, “Constantine’s Donation to the ‘Bishop and Pope’ of the City of Rome”, *The Journal of Theological Studies*, (April 2005), Vol. 56, No. 1, 115-121, aldaar 120-121.

¹⁸ P. Llewellyn, ‘The Popes and the Constitution in the Eighth Century’, in *The English Historical Review*, Vol. 101, No. 398 (Oxford 1986), 42-67, aldaar 64-66.

¹⁹ Fried, *Donation of Constantine*, 13.

²⁰ Fried, *Donation of Constantine*, 5.

& I.S. Robinson, ‘Innocent II and the Empire’ in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 27-67, aldaar 55.

de symboliek beschreven in de *Constitutum* toepaste en waarom hij juist van deze bron gebruik maakte.

Tot slot zal ook de *Decretum Gratiani* gebruikt worden voor dit onderzoek. De *Decretum Gratiani* is een twaalfde-eeuws manuscript en boek over katholiek canonieke recht, geschreven door de monnik en cannonist (of canoniek advocaat) Gratianus. Er is weinig bekend over Gratianus, behalve dat hij een gerespecteerde autoriteit lijkt te zijn geweest op het gebied van canoniek recht en theologie. De *Decretum Gratiani* werd een belangrijk en invloedrijk werk voor het katholieke recht en werd opgenomen in het *Corpus Juiris Canonici*, dat tot 1917 gebruikt werd in de kerkelijke rechtbank.²¹ De *Decretum* bevatte een versie van de Donatie van Constantijn die grotendeels identiek lijkt aan de oorspronkelijke *Constitutum Constantini*, maar wel een aantal belangrijke verschillen kende. De toevoeging van de Donatie van Constantijn in een werk over canoniek recht toont het groeiende belang van de donatie (en haar Romeinse geschiedenis) als een basis voor de autoriteit van de paus en de kerk in het algemeen.²² Daarnaast tonen de verschillen in deze nieuwe versie van de donatie een veranderende interpretatie in de betekenis en het gebruik van de donatie. De *Decretum* is opgesteld zonder de directe opdracht van Innocentius II en wellicht niet eens afgerond voor de dood van de paus. De exacte datering van de *Decretum* is onbekend. Modern onderzoek suggereert dat het werk mogelijk in twee verschillende edities is uitgebracht waarvan de laatste zo laat als 1150 nog kan zijn afgerond met nieuwe toevoegingen.²³ Wel is bekend dat de *Decretum* deels geïnspireerd was door de beslissingen uit het Tweede Lateraans Concilie dat was samengeroepen door Innocentius II in 1139, en het (vooral in de tweede editie) zelfs direct citeerde.²⁴ Dit brengt het werk van Gratianus in verband met de besluiten van Innocentius en toont de invloed van Innocentius het rechtenboek. Dat Innocentius invloed had op delen van de *Decretum* maakt het waarschijnlijker dat ook de Donatie van Constantijn zoals geïnterpreteerd in de *Decretum* beïnvloed was door de manier waarop Innocentius deze gebruikt heeft. Er zal nader onderzoek gedaan worden naar deze nieuwe interpretatie, de verschillen die hierin opkomen, het belang dat dit droeg en de manier waarop dit terug te zien was in het beleid van Innocentius.

²¹ A. Winroth, *Making of Gratian's Decretum* (Cambridge 2000) 2.

²² Fried, *Donation of Constantine*, 18-20.

²³ Winroth, *Gratian's Decretum*, 136.

²⁴ Ibidem, 136-137.

Nieuwe Toepassingen, Oude Gebruiken?

Onder het bestuur van paus Innocentius II ontstaat er een verandering in de vormgeving van pauselijke autoriteit. Deze vormgeving ontstaat in de instabiliteit rondom het ambt van de heilige stoel in de elfde en twaalfde eeuwen. Ook de regeerperiode van Innocentius begon met instabiliteit. De verkiezing van Innocentius was controversieel doordat hij gesteund werd door de omstreden kardinaal-kanselier Haimeric (of Aymeric). Haimeric had ook zijn voorganger paus Honorius II (niet te verwarren met de elfde-eeuwse tegenpaus Honorius II) gesteund maar stond in conflict met een groot aantal kardinalen.²⁵ Na de dood van Honorius werd de wijlen paus haastig en zonder ceremonie begraven zodat Innocentius tot paus kon worden verkozen door een kleine delegatie van kardinalen voordat de groeiende oppositie van Haimeric zich in de verkiezing kon mengen. Hierop verkoos een conclaaf van de overige kardinalen Pietro Pierleoni als paus Anacletus II. Anacletus en de zijnen wisten controle te verkrijgen over de stad Rome waardoor Innocentius geforceerd werd Italië te ontvluchten en zijn ambt uit te oefenen vanuit Frankrijk. Het pausschap van Innocentius II werd vrijwel volledig gedomineerd door de kwestie van het schisma. Doordat hij geen macht had in Rome was Innocentius afhankelijk van de steun van invloedrijke predikers zoals Bernard van Clairveaux en van wereldlijke vorsten, zoals Lodewijk VI van Frankrijk en vooral de Duitse koning (en later keizer) Lotharius III.²⁶ Het is in de context van deze politieke en militaire afhankelijkheid van externe factoren dat Innocentius II verschilt van zijn voorgangers in de manier waarop hij zijn positie en macht legitimeert. In deze wereldlijke context grijpt ook de geestelijke macht van de paus terug naar een wereldlijk verleden om zijn macht te legitimeren. Onder het pausschap van Innocentius wordt voorgebouwd aan de uitbreiding van de autoriteit van het pausdom en de zogenoemde imperialisatie van de pauselijke institutie.²⁷ Voor Innocentius lijkt de belangrijkste bron van autoriteit voor deze macht het Romeinse verleden te zijn. Innocentius verwijst in zijn handelen en zijn daden op verschillende manieren direct terug naar het Romeinse Rijk (of in ieder geval naar de herinnering aan het Romeinse Rijk) en probeert een duidelijke connectie te leggen tussen zijn eigen titel en dit verleden om legitimatie te verkrijgen en zijn macht uit te breiden.

Eén van de meest kenmerkende manieren waarop Innocentius terug verwees naar een klassiek Romeins verleden is in de uitvoering van rituelen die als Romeins herkend werden.

²⁵ I.S. Robinson, *The Papacy*, 75-76.

²⁶ D.J. Smith, 'Innocent II: A Very Short Introduction' in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 1-5, aldaar 2.

²⁷ I.S. Robinson, 'Innocent II' 53-54.

De belangrijkste van deze rituelen was de *stratoris officium* in zijn eerste ontmoeting met koning Lotharius in Luik in 1131.²⁸ Het *stratoris officium* was de taak om uit eerbied de teugels van iemands paard vast te houden en deze te leiden tijdens een processie. Naar dit ritueel werd verwezen in de betwiste *Constitutum Constantini*.²⁹ Het *Constitutum Constantini* beschrijft dat keizer Constantijn het *stratoris officium* uit respect uitvoerde en de teugels van het paard van paus Sylvester I (r. 314-335) als een stalknecht vasthield voor het ambt van de paus.³⁰ In moderne geschiedschrijving is alom bekend dat deze geschriften achtste-eeuwse vervalsingen waren en dat de donatie van Constantijn niet heeft plaats gevonden. In alle waarschijnlijkheid was het ‘ritueel’ slechts een recent fenomeen dat zijn oorsprong vond in de ontmoeting tussen Duitse koning Koenraad (r. 1087-1101) en paus Urbanus II (r. 1088-1099) in 1095, die de praktijk baseerde op een Karolingische traditie.³¹ De kracht van dit ritueel ontstond niet uit de feitelijke geschiedenis die het droeg, maar uit de geschiedenis waar het mee geassocieerd werd. De abt Suger van Saint-Denis beschrijft dat koning Lotharius tijdens zijn ontmoeting met Innocentius aanbood om het *stratoris officium* uit te voeren en te voet naast de paus liep tijdens de heilige processie en zijn paard bij de teugels leidde “alsof hij zijn feodale heer was”.³² Het *stratoris officium* was voor de paus en de koning een directe verwijzing naar het pausschap in het late Romeinse Rijk doordat het terugkwam in de *Constitutum Constantini*, dat beschouwd werd als een authentieke weergave van de Romeinse oudheid. Het ‘Romeinse’ karakter van de processie van Innocentius II was duidelijk voor zowel zijn supporters als zijn tegenstanders, die het spottend vergeleken met een Romeinse triomftocht.³³

De uitvoering van de rituelen hadden een merkbaar effect op de autoriteit van paus en keizer. Het uitvoeren van het *stratoris officium* ritueel was een teken van nederigheid voor de keizer en toonde een duidelijke symboliek van pauselijke macht over de keizer. De symboliek lijkt duidelijk te zijn geweest voor alle toeschouwers. Het ritueel was bijvoorbeeld zo significant dat keizer Frederik ‘Barbarossa’ (r. 1155-1190) een schilderij waarin deze gebeurtenis vertoond werd liet verwijderen uit het Lateraans paleis in een poging om zijn eigen autoriteit over de paus vast te stellen.³⁴ De symboliek was kennelijk sterk genoeg om een bedreiging te vormen voor keizerlijke autoriteit en zal dus een sterk teken van autoriteit

²⁸ Ibidem, aldaar 55.

²⁹ Robinson, ‘Innocent II’, 54-55.

³⁰ *Constitutum Constantini*, 16 (vertaling: L. Nellissen, 2012).

³¹ Robinson, *The Papacy*, 417 en 446.

³² Suger van Saint-Denis, *Vita Ludovici Grossi Regis*, 32.6.

³³ Stroll, *The Jewish Pope*, 123.

³⁴ J.D. Cotts, *Europe's Long Twelfth Century: Order, Anxiety and Adaptation, 1095-1229* (Londen 2012) 30.

hebben gevormd voor Innocentius II in zijn strijd om het pausschap. Innocentius wist ook meerdere rituelen met elkaar in verbinding te brengen. Aan het einde van de processie in Luik liet hij de koning van de Romeinen ook het *officium strepae* uitvoeren.³⁵ Dit was een apart ritueel waarin de ‘stalknecht’ zijn heer helpt af te stappen van zijn paard, nogmaals door de teugels vast te houden. Ook dit gebruik wordt voor het eerst in pauselijke context beschreven in de elfde eeuw, maar werd door Innocentius verbonden aan het *stratoris officium*, en dus de Romeinse traditie, doordat deze in dezelfde context gebruikt werden.³⁶ In toekomstig gebruik zouden de rituelen in verband met elkaar gebruikt worden. De (her)introductie van deze rituelen door Innocentius bleef in stand na zijn overleiden, en aan de daadwerkelijke antiquiteit van het ritueel werd weinig getwijfeld. Toen Frederik Barbarossa in 1155 gekroond werd tot keizer weigerde hij in eerste instantie om het *officium stratoris et strepae* uit te voeren voor paus Hadrianus IV (r. 1154-1159) tot hij uiteindelijk onder druk gezet wordt door de ‘oudste’ prinses van het rijk.³⁷ Vooral de adel die de processie van Lotharius en Innocentius hadden meegemaakt stonden erop dat Frederik de traditie voortzette, en beweerden het ‘oude’ gebruik uit antieke bronnen te hebben ontdekt.³⁸ Uiteindelijk had de keizer in wording geen andere keuze dan het ritueel te accepteren. De ‘klassieke’ rituelen gaven in dit geval de adel macht over de keizers, waarmee zij hem konden dwingen om zich op een voor hun gewenste manier te verhouden naar de paus. Deze episode lijkt een teken te zijn geweest van de macht van het verleden en de manier waarop Innocentius II het verleden inzette in het scheppen van een nieuwe, alternatieve autoriteit voor de paus. Deze autoriteit werd ook door zijn opvolgers gebruikt. De uiteindelijke authenticiteit van het verleden was hiervoor onbelangrijk, het was de perceptie van een Romeinse traditie dat macht en legitimiteit verleende aan het pausschap van Innocentius II.

Naast dit ritueel waren er verschillende manieren waarop paus Innocentius het Romeinse verleden verder in publieke vertoningen inzette. Een andere manier waarop hij dit deed was via zijn eigen voorkomen. Later in hetzelfde jaar als zijn processie in Luik vertrok Innocentius naar Parijs om het paasfeest te vieren. Suger van Saint-Denis beschrijft hoe de paus de aandacht trok door zijn kleding; hij beschrijft dat zijn assistenten hem ‘op Romeinse wijze’ voorbereiden. Dit doen zij door hem ‘wonderlijke kleding’ aan te kleden. Het meest opvallende onderdeel van deze outfit was de *phrygium*, een helmvormig hoofddeksel versierd

³⁵ Suger van Saint-Denis, *Vita Ludovici grossi regis*, 32.6.

³⁶ Robinson, ‘Innocent II’, 55.

³⁷ Ibidem, 55-56.

³⁸ Ibidem.

met een gouden kroon. Innocentius reed vervolgens de stad in op een wit paard met een versierd wit kleed en zadel over het dier heen gespannen. Ook zijn entourage droeg dit soort ‘Romeinse’ kledij.³⁹ Net als bij de eerder genoemde *stratoris officium* werd ook in deze vertoning van zijn ‘Romeinse’ kenmerken niet door Innocentius terug verwezen naar een historische situatie van het Romeinse Rijk. Nogmaals haalt de paus zijn vertoning direct terug uit de *Donatio Constantini*. In de *Donatio* wordt beschreven hoe Constantijn zijn diadeem, tiara en de keizerlijke kleding aan Paus Silverster schonk, en hoe hij het recht gaf aan de geestelijkheid om hun paarden sierlijk uit te dorsen in wit linnen, om ‘de pauselijke waardigheid te doen schitteren’.⁴⁰

Vervolgens wist Innocentius tijdens het paasfeest naar het Romeinse verleden te verwijzen in zijn diners. Na afloop van de paasviering in Parijs trok de paus zich terug naar het klooster van Saint-Denis, waar hij deelnam aan het paasdiner terwijl hij op een bank lag ‘zoals men in bed zou liggen’.⁴¹ Deze manier van dineren was traditioneel in de Romeinse tijd maar was het niet meer gebruikelijk in de middeleeuwen, waardoor het een opvallende indruk maakte op zijn gasten.⁴² Hoewel deze stijl van dineren als vreemd werd ervaren, werd het wel als een Romeinse traditie herkend, wat belangrijk was voor het creëren van legitimiteit.⁴³ Innocentius maakte bewust gebruik van de christelijke feestdag om naar de Romeinse geschiedenis te verwijzen. De christelijke ceremonie rondom het paasfeest had haar oorsprong in de oudheid en maakte al veelvuldig gebruik van Romeinse symbolen en iconografie, waardoor het een ideale gelegenheid bood voor Innocentius om terug te verwijzen naar de Romeinen.⁴⁴ De bestaande connectie tussen het paasfeest en de Romeinse geschiedenis maakte het gemakkelijk om dezelfde connectie te maken met zijn manier van dineren. Innocentius II lijkt gebruik te hebben gemaakt van het feest (en de oudheid hiervan) om het paasfeest in verband te kunnen leggen met het Romeinse Rijk door expliciet Romeinse symboliek te gebruiken tijdens het feest. Op deze manier kon hij zijn geestelijke functie verbinden met het Romeinse Rijk, waardoor hij beroep kon doen op de macht die met het rijk geassocieerd werden. Daarnaast was het paasfeest ook van belang voor zijn vertoningen van

³⁹ Suger van Saint-Denis, *Vita Ludovici Grossi Regis*, 32.8.

⁴⁰ *Constitutum Constantini*, 14.

⁴¹ Suger van Saint-Denis, *Vita Ludovici grossi regis*, 32.9.

⁴² J. Romano, ‘Innocent II and the Liturgy’, in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 326-351, aldaar 335.

⁴³ J. Doran, ‘Two Popes: The City vs the World’, in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 5-26, aldaar 17.

⁴⁴ Romano, ‘Innocent II and the Liturgy’, 334.

het verleden omdat het openbare karakter van de feestdag hielp om een publiek te creëren.⁴⁵ Het publieke karakter was van belang omdat zijn Romeinse symboliek, en de boodschap die deze droeg, hierdoor zoveel mogelijk mensen kon treffen.⁴⁶ Zelfs het diner, dat achter de gesloten deuren van Saint-Denis plaatsvond, had een publiek binnen het klooster dat het verhaal doorgaf.⁴⁷

Deze publieke vertoningen van een Romeinse identiteit leverde een belangrijke bijdrage aan de autoriteit van Innocentius II. Het was het een bevestiging van zijn macht als paus tijdens het schisma van Anacletus II. Zoals eerder benoemd was Innocentius' vlucht uit Rome schadelijk voor zijn legitimiteit en wierp het een smet op zijn pausschap. Hoewel hij niet terug kon naar Rome kon hij wel proberen om Rome naar zichzelf toe halen. Tijdens ceremonies die de paus gebruikelijk in Rome zou bijwonen maakte Innocentius gebruik van het Romeinse verleden en de symboliek die dit verleden uitstraalde. Op deze manier kon Innocentius proberen om de associatie met de stad te behouden tijdens de ceremonies die hij niet in Rome kon uitvoeren.⁴⁸ Een vertoning van zijn Romeinse karakter vormde een basis van legitimiteit en een connectie met Rome zelfs wanneer hij daar zelf geen invloed had.

Nadat paus Innocentius in 1139 met hulp van keizer Lotharius terugkeerde naar Rome bleef hij echter doorgaan met zijn verwijzingen naar de oude Romeinen. In het ontwerpen van zijn eigen graf legde Innocentius ook een claim op het Romeinse verleden. Innocentius liet zijn graf bouwen van porfier, een paarskleurige steensoort die geassocieerd werd met de Romeinse keizers en ook gebruikt werd in de bouw van hun graven.⁴⁹ De symboliek achter dit graf zal onmiskenbaar zijn geweest voor het publiek: om zijn sarcofaag te bouwen liet namelijk hij het veronderstelde graf van keizer Hadrianus verwijderen uit de Engelenburcht van Rome.⁵⁰ Hierin was Innocentius niet volledig uniek. De voorgangers van Innocentius maakten al gebruik van sarcofagen die monarchale tradities imiteerden, maar dit nieuwe graf was de eerste die zo duidelijk gebruik maakte van Romeinse en keizerlijke symboliek en de fysieke plek van een keizerlijk graf in nam.⁵¹ Innocentius gaf zijn eigen graf een expliciete functie. Door het tijdelijk in de beroemde Engelenburcht te plaatsen, en daarbij de plek in te nemen van een Romeinse keizer uit de oudheid, was de symboliek nog makkelijker te

⁴⁵ P. Montaubin, 'Innocent II and Capetian France' in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 107-151, aldaar 121.

⁴⁶ J. Dorian, 'Two Popes', 17-18.

⁴⁷ Suger van Saint-Denis, *Vita Ludovici grossi regis*, 32.9.

⁴⁸ P. Montaubin, 'Innocent II and Capetian France', 120.

⁴⁹ Robinson, 'Innocent II', 54.

⁵⁰ Stroll, *The Jewish Pope*, 125.

⁵¹ Ibidem, 124-125.

herkennen en kon het meer mensen bereiken.⁵² Innocentius maakte hiermee de symboliek van de Romeinse keizers op een duidelijke wijze eigen. Daarbij maakte hij hier weer een connectie met het *Constitutum Constantini*, dat de paus het recht gaf om gebruik te maken van het keizerlijk purper.⁵³ Omdat de bouw van dit graf bedoeld was om een claim te leggen op de geschiedenis met hulp van de *Donatio* was het een breekpunt met de pausen uit het verleden. De claim die Innocentius in zijn dood legde op het klassiek Romeinse verleden werd overgenomen door zijn opvolgers. De latere pausen van de twaalfde eeuw zouden hun graven laten inspireren door de keizerlijke symboliek zoals Innocentius dit deed.⁵⁴

Deze vier rituelen en gebruiken delen twee kenmerken die ze nuttig maakten voor Innocentius II. De rituelen delen allen het publieke karakter en zijn voor het publiek herkenbaar als Romeins. Zoals eerder genoemd was de authenticiteit van de rituelen hiervoor niet van belang. Belangrijker was het publiek de rituelen als een Romeins gebruik herkende. Doordat Innocentius zijn vertoningen zichtbaar kon maken in publieke omgevingen kon hij gebruik maken van deze herkenbare symboliek en deze toe-eigenen om zichzelf in de lijn van de Romeinse geschiedenis te leggen. De aanleiding van dit onderzoek was het (mogelijke) gebruik van de titel *Pontifex Maximus* door middeleeuwse pausen, waaronder Innocentius II. Zoals eerder genoemd was het bewijs voor de authenticiteit voor de inscriptie waarin Innocentius bij deze titel benoemd wordt relatief zwak.⁵⁵ Toch zou het niet ondenkbaar zijn dat Innocentius ook de titel van Pontifex Maximus gebruikte om het Romeinse verleden toe te eigenen zoals hij ook deed met de hiervoor beschreven rituelen en gebruiken. Ook zou een inscriptie op de *Santi Vincenzo e Anastasio* kerk hetzelfde publieke karakter kennen als de andere methodes die de twaalfde-eeuwse paus gebruikte om een verband met het verleden te suggereren. De herkenbaarheid van dit gebruik kan echter wel in twijfel worden getrokken, aangezien de pauselijke toe-eigening van de titel pas vanaf de vijftiende eeuw gebruikelijk werd.⁵⁶ Ondanks dat het fysieke en schriftelijke bewijs voor het gebruik van de Pontifex Maximus-titel door Innocentius II fragiel is, biedt de context van zijn pausdom en zijn veelvuldig gebruik van Romeinse rituelen wel de mogelijkheid voor een scenario waarin hij zich ook deze titel zou hebben toegeëigend en gebruikt. In dit mogelijke aanvullende scenario zou Innocentius II zichzelf expliciet in de erfenis van het Romeinse Rijk hebben kunnen

⁵² Cotts, *Europe's Long Twelfth Century*, 336-337.

⁵³ Robinson, 'Innocent II', 54.

⁵⁴ Ibidem, 54-55.

⁵⁵ Zie pagina 1.

⁵⁶ Dijkstra en Van Espelo, 'Anchoring Pontifical Authority', 324-325.

plaatsen door gebruik te maken van de Romeinse titel, waarmee hij ook een claim kon leggen op de autoriteit en de legitimiteit die deze titel meebracht.

We hebben nu gezien dat Innocentius veelvuldig gebruik maakte van de Romeinse geschiedenis en zichzelf expliciet in een Romeinse traditie plaatste om zijn eigen legitimiteit als paus te versterken. Dit deed hij onder andere door gebruik te maken van openbare rituelen en performances die voor zijn publiek herkenbaar waren als Romeins, zelfs wanneer deze in feite geen Romeinse oorsprong hadden. Nu de ‘hoe’ besproken is zal vervolgens worden gepoogd om de ‘waarom’ te achterhalen en te kijken welke beweegredenen de paus had om te proberen zijn legitimiteit uit de geschiedenis van het Romeinse Rijk te halen.

Het Romeinse verleden als legitimatie

Het teruggrijpen naar Romeinse tradities en twaalfde-eeuwse verbeeldingen hiervan vormde een belangrijke basis voor de macht van paus Innocentius II. Vanuit de context van zijn pausdom is te verklaren waarom Innocentius besloot zijn legitimiteit uit het verleden te halen. Het pontificaat van Innocentius II werd direct na zijn verkiezing in 1130 gekleurd door de aanstelling van de tegenpaus Anacletus II en het schisma in de katholieke kerk dat daaruit volgde. Dit schisma bracht een kloof voort in de gehele katholieke wereld, en forceerde de vorsten van Zuid- en West-Europa een kant te kiezen tussen de twee pausen.⁵⁷ Als gevolg hierop ontstond een strijd om legitimiteit tussen de twee pausen. Innocentius was in deze strijd al snel in het nadeel doordat Anacletus de macht greep in de stad Rome, de centrale zetel van het katholicisme. De vlucht uit Italië door Innocentius werd door Anacletus en zijn factie beschouwd als een grote overwinning en won hem de steun van invloedrijke aristocratische families in Rome.⁵⁸ Omdat Anacletus zijn legitimiteit kon halen uit zijn locatie werd Innocentius geforceerd om alternatieve bronnen van macht te vinden.⁵⁹

Het vinden van een nieuwe legitimiteit werd al snel belangrijk voor Innocentius doordat hij zonder zijn positie in Rome invloed dreigde te verliezen over wereldlijke vorsten. Dit blijkt uit de kroning van Rogier II van Sicilië. Rogier was graaf van Sicilië en officieel een vazal van de paus maar besloot gebruik te maken van het schisma om gekroond te worden tot koning van Sicilië op kerstavond van 1130.⁶⁰ Rogier wist steun voor zijn nieuwe titel te vinden bij de tegenpaus Anacletus, die hem in september van hetzelfde jaar toestemming gaf

⁵⁷ Smith, ‘A Very Short Introduction’, 2.

⁵⁸ Stroll, *The Jewish pope*, 92-93.

⁵⁹ Montaubin, ‘Capetian France’, 119-120.

⁶⁰ Cotts, *Europe's Long Twelfth Century*, 35-37.

de titel te dragen en hem privileges gaf over het aanstellen van bisschoppen in zijn territorium.⁶¹ De kroning gaf Rogier en zijn erfgenamen erfelijke macht over heel Zuid-Italië. Dit besluit ging in tegen het bestaande pauselijke beleid omtrent Zuid-Italië. De voorgangers van Anacletus en Innocentius hadden juist geprobeerd om Normandische macht in het gebied te limiteren.⁶² Anacletus wist al vroeg in het schisma zijn macht in Rome te uiten in de wereldlijke politiek, terwijl Innocentius hier weinig tegen kon doen. Pas na 1135 zou Innocentius in een positie zijn om zijn eigen macht te uiten in deze kwestie door Rogier te excommuniceren.⁶³ Deze poging zou echter weinig indruk maken op de pas gekroonde koning van Sicilië. Toen Innocentius II uiteindelijk het monopolie op de pauselijke macht terugkreeg door de dood van Anacletus in 1138 was het al te laat en lukte het zelfs met steun van keizer Lotharius niet meer om de Normandiër zijn koninklijke titel te ontnemen.⁶⁴ Innocentius moest zich neerleggen bij zijn verlies en accepteerde de titel van Rogier het volgende jaar. Het gebrek aan macht in Rome en de legitimiteit die de stad bracht kwam Innocentius op deze manier duur te staan in zijn wereldlijke ambities.

Innocentius moest een manier vinden om te compenseren voor het verlies van Rome en zijn eigen legitimiteit te tonen. Dit lijkt een belangrijke reden te zijn geweest voor Innocentius om gebruik te maken van Romeinse tradities, rituelen en gebruiken. Door op Romeinse wijze feestdagen te vieren en rituelen uit te voeren zoals hij ook in Rome gedaan zou hebben, kon Innocentius een verbinding met de stad houden.⁶⁵ Zoals eerder benoemd kon de paus de associatie met het antieke Rome creëren door naar de stad te verwijzen in zijn handelen. Door gebruik te maken van deze verbeeldingen van het Romeinse verleden kon hij Rome figuurlijk met zich mee nemen over de Alpen.⁶⁶ Hierdoor kon Innocentius gebruik maken van de legitimiteit die de stad Anacletus bood zonder er zelf een voet in te hoeven zetten. Dit denkbeeldige, verplaatsbare, Rome opgebouwd uit tradities en symbolen bracht Innocentius niet de nadelen van het echte Rome. Door de verwoesting van een groot deel van de documenten opgesteld tijdens de heerschappij van Anacletus is het niet duidelijk hoe de tegenpaus zijn macht wist te behouden in Rome.⁶⁷ Wel is bekend dat Anacletus afhankelijk was van de steun van het volk en de elite van Rome en dat hij hen tevreden wist te houden om

⁶¹ J. Aurell, *Medieval Self-coronations: The History and Symbolism of a Ritual* (Cambridge 2020) 116-11

⁶² Ibidem, 115-116.

⁶³ G.A. Laud, 'Innocent II and the kingdom of Sicily', in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 172-180, aldaar 173-174.

⁶⁴ Cotts, *Europe's Long twelfth century*, 37-38.

⁶⁵ Doran, 'Two Popes', 17-18.

⁶⁶ Ibidem, 16-17.

⁶⁷ C. Wickham, *Medieval Rome: Stability and Crisis of a City, 900-1150* (Oxford 2015) 431.

zijn positie in Rome te bewaren.⁶⁸ Innocentius had deze steun van de Romeinse bevolking en elite niet en zoals later besproken zal worden zou Innocentius later in zijn heerschappij hard moeten werken om deze te kunnen verdienen. Het zou hem mogelijk geholpen hebben dat hij zichzelf niet afhankelijk hoefde te maken van een opstandige bevolking. Daarnaast hoefde hij zich ook niet bezig te houden met de constructie en onderhoud van de eeuwige stad en haar vele kerken en gebouwen. In plaats daarvan kon Innocentius rekenen op de financiële steun van de Franse koning Lodewijk.⁶⁹ Hierdoor hoefde hij geen kosten te maken aan het onderhouden van de dure stad Rome. Het is bekend dat Innocentius later in zijn heerschappij veel rijkdom moest uitgeven aan het onderhouden en uitbreiden van de stad en haar gebouwen.⁷⁰ Hoewel het door een gebrek aan bronmateriaal niet met zekerheid te zeggen is hoe Anacletus met de Romeinse financiën omging is het volgens modern onderzoek wel mogelijk dat een aantal van de bouwwerken die toegeschreven worden aan Innocentius in feite gebouwd waren in opdracht van Anacletus.⁷¹ Het onderhouden van de kerken en paleizen van Rome werd beschouwd als een verantwoordelijkheid van de paus en sinds Anacletus zijn legitimiteit uit de stad Rome moest halen is het aannemelijk dat hij inderdaad grote kosten maakte aan het onderhoud en de bouwprojecten van de stad.⁷²

Doordat Innocentius niet gebonden was aan het werkelijke Rome maar zichzelf wel symbolisch aan Rome kon koppelen kon hij juist gebruik maken van voordelen die de tegenpaus in de daadwerkelijke stad niet kon genieten. Doordat Innocentius ten noorden van de Alpen moest vluchten had Anacletus hem per ongeluk makkelijke toegang gegeven tot de machtige vorsten van Europa, voornamelijk de koning van Frankrijk en de koning van Duitsland, waardoor Innocentius zijn tegenpaus politiek kon isoleren.⁷³ De reis tussen Rome en West-Europa was lang en duur, waardoor het moeilijk was voor pausen om regelmatig naar de vorsten boven de Alpen te reizen.⁷⁴ Innocentius hoefde zich geen zorgen te maken om deze extra kosten. Doordat hij zichzelf makkelijk en persoonlijk aan de monarchen kon tonen kon hij zichzelf aan hen zichtbaar maken als de legitieme paus via de eerder beschreven Romeinse symboliek. Deze vorm van legitimiteit vergaren bleek succesvol. Innocentius kreeg het niet

⁶⁸ Ibidem, 431-432.

⁶⁹ Stroll, *The Jewish pope*, 127-128.

⁷⁰ D. Kinney, 'Patronage of Art and Architecture', in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 352-388, aldaar 354.

⁷¹ N. Camerlenghi, 'Splitting the Core: The Transverse Wall at the Basilica of San Paolo in Rome', *Memoirs of the American Academy in Rome*, 58 (Michigan 2013), 115-142, aldaar 130-133.

⁷² Kinney, 'Patronage' 388.

⁷³ A.J. Duggan, 'Sicut ex scriptis vestris accepimus: Innocent II and the *insulae Britanniae et Hiberniae*', in D.J. Smith; J. Doran, (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 69-106, aldaar 72-73.

⁷⁴ Wickham, *Medieval Rome*, 309.

alleen voor elkaar om de steun van Lotharius III en Lodewijk VI te krijgen, maar hij hoefde er ook weinig voor op te geven zoals Anacletus dit wel moest doen met Rogier II van Sicilië. Innocentius wist in zijn onderhandelingen met koning Lotharius tijdens de ceremonie van Luik bijvoorbeeld het begeerde investituursrecht in handen te houden en slechts enkele concessies te geven.⁷⁵

Ondanks dat het verlies van Rome onverwachte voordelen met zich meebracht, had Innocentius een hevig nadeel ten opzichte van zijn tegenpaus: Innocentius was verkozen zonder dat het gehele conclaaf samen was gekomen en was daardoor verkozen door een minderheid van kardinalen. Anacletus II probeerde deze onrechtmatigheid zoveel mogelijk aan te kaarten in zijn declaraties en brieven aan de vorsten van Europa. Hij benadrukte te zijn aangesteld door de clerus, de aristocratie en het volk van Rome en combineerde hiermee de legitimiteit van zijn verkiezing met de macht in de stad.⁷⁶ Met deze argumentatie probeerde Anacletus onder andere de Duitse vorst Lotharius te overtuigen van zijn eigen legitimiteit. Zowel Innocentius als Anacletus probeerden om de kardinalen van de andere partij als schismatici af te schilderen om elkaars verkiezing van legitimiteit te ontdoen.⁷⁷ De rechtmatigheid van de verkiezing van de paus leek een belangrijke voorwaarde te zijn geweest voor de legitimiteit die het ambt bracht. Als de verkiezing controversieel was leek dit automatisch schadelijk te zijn geweest voor de legitimiteit van een paus. Dit bleek ook het geval in de verkiezing van paus Alexander II in 1061, zoals beschreven in de inleiding. Het terugverwijzen naar de Romeinse geschiedenis als een manier om legitimiteit te winnen na een controversiële verkiezing lijkt hieruit geen unieke reactie van Innocentius te zijn geweest. Mogelijk heeft de twaalfde-eeuwse paus bewust gekozen voor een vergelijkbare strategie als zijn voorganger. De propaganda bleek immers succesvol voor Alexander: hij werd na slechts drie jaar door geheel de kerk en het Heilig Roomse Rijk erkend als de enige paus.⁷⁸

Wel oversteeg Innocentius zijn voorganger in de mate en intensiteit waarop hij gebruik maakte van zijn verbeelding van het Romeinse verleden. Hoewel de diadeem die Alexander gebruikte een symbool was van het Romeinse keizerschap, was de diadeem ook onderdeel van de *Constitutum Constantini*.⁷⁹ Alexander verwees waarschijnlijk naar de fictieve Romeinse geschiedenis van het pausdom als vorm van legitimatie. Innocentius legde echter,

⁷⁵ Robinson, 'Innocent II', 59-61.

⁷⁶ Doran, 'Two Popes', 8-9.

⁷⁷ Doran, 'Two Popes', 9-10 en 14
& Stroll, *The Jewish Pope*, 84.

⁷⁸ Stroll, *Popes and Antipopes*, 166-167.

⁷⁹ *Constitutum Constantini*, 14.

door bijvoorbeeld zijn graf te plaatsen in de Engelenburcht, een directere claim op de wereldlijke macht die bij dit Romeinse verleden zou blijken.

De beweegredenen achter Innocentius' veelvoudige gebruik van klassiek Romeinse symboliek in zijn pontificaat vallen echter niet enkel te verklaren vanuit het schisma en de noodzaak om nieuwe vormen van legitimatie te vinden na een problematische verkiezing. Na de dood van Anacletus II in 1138 keerden veel van zijn supporters naar de kant van Innocentius en werd zijn pausschap vrijwel onbetwist.⁸⁰ Innocentius kon zonder dreiging terug keren naar de pauselijke zetel in Rome. Hoewel men kan verwachten dat hij hierdoor geen noodzaak meer had om zijn pausdom te legitimeren ten opzichte van een tegenpaus bleef Innocentius gebruik maken van het klassiek Romeinse verleden in zijn symboliek. Nadat Innocentius terugkeerde naar Rome begon hij vrijwel direct aan nieuwe bouwprojecten, onderhoud van bestaande Romeinse bouwwerken en mogelijk de voortzetting van de projecten van Anacletus.⁸¹ In deze nieuwe bouwprojecten bleef klassiek Romeinse symboliek een belangrijk kenmerk en het is in deze periode dat hij zijn eerder genoemde graf van porfier laat bouwen en het graf van keizer Hadrianus opeist, waarmee hij wellicht zijn meest expliciete claim legde op het verleden van de Romeinse keizers. Op deze manier bleef Innocentius het klassiek Romeinse verleden gebruiken zelfs nadat zijn directe competitie voor zijn pauselijke titel was overleden. Hieruit is te lijkt te veronderstellen dat het Romeinse verleden een verdere betekenis had voor Innocentius dan enkel het legitimeren van zijn pontificaat.

Eén van de meest directe problemen na zijn terugkeer in Rome waar Innocentius tegen aan zal hebben gelopen was het volk van de stad zelf. Hoewel Innocentius de steun van de meeste West-Europese monarchen had weten te bemachtigen was Anacletus aan de macht gebleven doordat hij gesteund was door het volk van Rome.⁸² Anacletus was populair onder de bevolking van de stad. Innocentius, daarentegen, had juist uit Italië moeten vluchten omdat hij niet genoeg steun had kunnen vinden voor zijn pausschap. Daarbij had Innocentius in zijn jaren in ballingschap een lange propagandaoorlog gevoerd tegen de aristocratische families en clerus van Rome die de tegenpaus hadden gesteund, waarin hij hen onder andere beschuldigd had omgekocht te zijn geweest en hen als schismatici af had gestempeld.⁸³ Innocentius zal hoogstwaarschijnlijk uitermate impopulair zijn geweest onder de Romeinse bevolking toen hij

⁸⁰ Stroll, *The Jewish Pope*, 134.

⁸¹ Kinney, 'Patronage', 353-354 en 362.

⁸² Doran, 'Two Popes', 10-12.

⁸³ Stroll, *The Jewish Pope*, 117.

naar de stad terugkeerde. Ondanks dat Innocentius de meeste aanhangers van Anacletus achter zich wist te scharen bleef hij de rest van zijn pontificaat in conflict met de bevolking van de stad staan.⁸⁴ Innocentius probeerde zijn macht over de stad te vergroten, verwijderde voormalige supporters van zijn tegenpaus en stelde zijn eigen familie aan in machtsposities. Dit leidde ertoe dat de stad Rome tegen hem in opstand kwam in 1143, kort voor zijn dood. Zij riepen een nieuwe Romeinse senaat uit (naar het voorbeeld van de klassieke Romeinse senaat) om zichzelf te verdedigen tegen Innocentius en de groeiende wereldlijke macht van de paus en zijn opvolgers.⁸⁵ Deze opstand was succesvol, de senaat werd erkent door Eugenius III in 1145 en vormde een belangrijke institutie in de seculiere overheid van de stad voor de volgende tweehonderd jaar.⁸⁶

De opstand van Rome tegen Innocentius en zijn opvolgers toont ons dat het conflict tussen Innocentius en de bevolking van Rome een serieus probleem kon vormen voor zijn pontificaat. Daarnaast toont het ons dat de Romeinse bevolking bekend was met het Romeinse verleden, en dat zij deze op een vergelijkbare manier gebruikte als Innocentius dit deed. Het Romeinse verleden dat Innocentius toepaste zal dus ook niet vreemd zijn geweest voor de Romeinse bevolking. Innocentius maakte tijdens zijn ballingschap vooral gebruik van rituelen en gebruiken, maar vanaf zijn terugkeer naar Rome werd juist de architectuur de belangrijkste vorm waarop Innocentius naar de oudheid terugverwees.⁸⁷ Het onderhoud van Romeinse gebouwen werd beschouwd als een belangrijke taak van de paus. Innocentius lijkt deze taak maar al te graag gebruikt te hebben om keizerlijk Romeinse symboliek in zijn projecten te verwerken. Naast het porfieren graf maakte Innocentius bijvoorbeeld ook gebruik van de paarse steen in zijn restauratie van de Basiliek van Santa Maria in Trastevere, nadat hij deze had laten afbreken.⁸⁸ Deze specifieke basiliek was van belang omdat de Santa Maria in Trastevere de titelkerk van Anacletus II was waarvoor hij verantwoordelijk was als kardinaal voordat hij tot paus werd gekozen.⁸⁹ De basiliek werd aan Innocentius opgedragen en zou ook het graf van Innocentius dragen nadat deze verwijderd werd uit de Engelenburcht.⁹⁰ Door zich de kerk die aan Anacletus verbonden was toe te eigenen lijkt Innocentius te hebben geprobeerd om de herinnering aan Anacletus te verwijderen. Dit zou ook aansluiten bij de

⁸⁴ Wickham, *Medieval Rome*, 14.

⁸⁵ Ibidem, 33-34.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Stroll, *The Jewish Pope*, 124-125.

⁸⁸ Kinney, 'Patronage', 369-371.

⁸⁹ Wickham, *Medieval Rome*, 357.

⁹⁰ Kinney, 'Patronage', 373-374.

verdere verwoesting van de bronnen over de regeerperiode van Anacletus.⁹¹ Hoewel Innocentius tijdens het schisma juist verwees naar het Romeinse verleden om te compenseren voor het verlies van Rome kon hij aan het einde van het schisma juist gebruik maakten van hetzelfde verleden om de stad zelf achter zich te scharen en de herinnering aan pausdom van Anacletus te vervangen.

Het Romeinse verleden als basis voor nieuwe macht

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe Innocentius gebruik maakte van de klassiek Romeinse geschiedenis voor de legitimatie van zijn positie in het schisma. Dit deed hij in eerste instantie vooral via symboliek zoals gebruiken en rituelen, en na zijn terugkeer in Rome ook door het gebruik van fysieke cultuur in de stad zelf. Tot slot zullen we bekijken hoe Innocentius, vanaf zijn terugkeer in Rome ook gebruik begon te maken van de klassiek Romeinse geschiedenis om nieuwe vormen van macht op te doen. Ook dit deed Innocentius op verschillende manieren. Hij plaatste een steeds grotere claim op de machten van het keizerschap zelf, bijvoorbeeld door gebruik te maken van het gebruik van keizerlijke symboliek zoals porfier.⁹²

Hiermee zet Innocentius de politiek van zijn voorgangers voort. In de elfde eeuw was er ook al sprake van de zogenoemde imperialisatie van het pausdom waarin de pausen probeerden hun wereldlijke macht en hun autoriteit binnen het Heilig Roomse Rijk uit te breiden.⁹³ Tijdens deze imperialisatie maakten de pausen al gebruik van de *Constitutum* om hun autoriteit te ondersteunen. Paus Gregorius VII zette de privileges benoemd in de *Constitutum* bijvoorbeeld in tijdens de investituurstrijd tegen keizer Hendrik IV om zijn geestelijke macht te verheven boven de wereldlijke macht van de keizer.⁹⁴ Dezelfde soort privileges zouden later ook met Innocentius worden geassocieerd. Zoals in het eerste hoofdstuk benoemd is wordt er ergens tussen de terugkeer van Innocentius II in Rome en de kroning van Frederik Barbarossa in 1155 een inmiddels verloren gegaan schilderij gemaakt waarin de processie en kroning in Luik waren afgebeeld.⁹⁵ Op dit schilderij wordt Lotharius knielend afgebeeld met simpele kleding om zijn onderdanigheid aan de paus de tonen terwijl de paus word afgebeeld met zijn *phrygium* en andere klassiek Romeinse symbolen. Het is onbekend is of dit schilderij daadwerkelijk is laten maken in opdracht van Innocentius of door

⁹¹ Wickham, *Medieval Rome*, 371.

⁹² M. Stroll, *Symbols As Power: The Papacy Following the Investiture Contest* (Leiden 1991) 182-184.

⁹³ Robinson, 'The Papacy', 23-24.

⁹⁴ Ibidem, 24-25.

⁹⁵ Kinney, 'Patronage', 381.

zijn opvolgers. Toch toont het in beide gevallen de relatie met de keizer die Innocentius, bewust of onbewust, uitstraalde; één waarin de paus een bescheiden keizer verhief tot zijn keizerschap en waar de wereldlijke macht verkregen werd met pauselijke toestemming.⁹⁶ Of dit schilderij de daadwerkelijke relatie tussen de paus en de keizer verbeeld is echter in twijfel te stellen. Dit schilderij is immers pas geschilderd nadat Innocentius terugkeerde in Rome in 1138, terwijl Lotharius kort daarvoor al gestorven was. Het schilderij kon dus pas worden opgesteld nadat Innocentius niet langer militair en politiek afhankelijk was van de keizer en was wellicht meer bedoeld als een voorbeeld voor zijn opvolger, koning Koenraad III.⁹⁷

Toch werd dit schilderij en de gebeurtenis die deze afbeeldde door Innocentius of zijn opvolgers gebruikt om beroep te doen op wereldlijke macht. Het schilderij toont Innocentius afgebeeld als verheven boven de keizer en bevatte zelfs een (hoogstwaarschijnlijk later toegevoegde) inscriptie waarin werd beschreven dat de keizer zich als een vazal opstelde naar de paus.⁹⁸ Hiermee wordt een duidelijke hiërarchie getoond waarin de paus verheven is boven de keizer. Het is onbekend wanneer deze inscriptie is toegevoegd en de eerste beschrijving van deze inscriptie stamt uit de zeventiende eeuw.⁹⁹ Mocht de inscriptie pas een latere beschrijving zijn, toont deze wel hoe deze symboliek in latere tijden wordt geïnterpreteerd als een onderwerping van Lotharius doordat hij door de maker van de inscriptie wordt beschouwd als een vazal van Innocentius.¹⁰⁰ De term ‘vazal’ impliceert daarbij een hiërarchie in wereldlijke macht, waardoor het pausschap van Innocentius wordt onderscheiden van zijn voorgangers.

Ook in de *Constitutum Constantini*, dat in heel het pausschap van Innocentius één van de belangrijkste bronnen van autoriteit en legitimiteit voor de paus was geweest, is een verschuiving op te merken. Ook deze bron, die beschouwd werd als klassiek Romeins, werd minder gebruikt als een legitimatie van de positie van Innocentius en meer als een bron voor legitimatie voor (nieuwe) wereldlijke macht. Zoals eerder beschreven maakte Innocentius II veelvuldig gebruik van deze vervalste donatie en de beoogde klassiek Romeinse macht die hierin beschreven werd. De *Constitutum Constantini* gaf de paus meer dan enkel de rechten om symboliek te gebruiken. Het document beschrijft een uitgebreide machtspositie die keizer Constantijn de paus toevertrouwd zou hebben, waaronder de macht over de stad Rome, Italië

⁹⁶ Robinson, ‘Innocent II’, 67-68.

⁹⁷ Kinney, ‘Patronage’, 388.

⁹⁸ Ibidem, 382-384.

⁹⁹ Ibidem, 383-384.

¹⁰⁰ Ibidem, 384.

en zelfs het gehele West-Romeinse Rijk.¹⁰¹ De begrenzing van deze macht was een onderwerp van discussie geworden in de vroege twaalfde eeuw en er ontstond onenigheid over hoeveel wereldlijke macht de pausen gekregen zouden hebben van de keizer.¹⁰² Voorstanders van de paus en de keizer gaven beiden interpretaties over de betekenis van de donatie waarin zij probeerden de legitimiteit van de wereldlijke macht van de paus te ondersteunen of te ontkrachten.¹⁰³ Deze onduidelijkheid over de precieze inhoud van de donatie kwam ook doordat slechts weinig mensen toegang hadden tot de oorspronkelijke tekst van de *Constitutum Constantini*.¹⁰⁴ Ondanks deze onduidelijkheid kon Innocentius direct verwijzen naar deze machten die hem waren gegeven in dezelfde donatie door de zogenaamd klassiek Romeinse symboliek van de *Donatio* op een zichtbare manier te gebruiken.¹⁰⁵ Zo bood het uitvoeren van de symboliek van de donatie hem niet alleen de legitimiteit van het pausschap, maar gaf het hem ook een basis van wereldlijke autoriteit.

Het is opvallend dat er tijdens de regeerperiode van Innocentius verschillende gewijzigde versies van de *Donatio* opkamen. De Donatie van Constantijn vormde zoals besproken een belangrijke bron van legitimiteit voor de macht van Innocentius. Doordat deze veranderingen juist tijdens het pontificaat van Innocentius, en juist nadat hij de macht in Rome terug heeft opkomen, lijkt de donatie een steeds belangrijkere claim op wereldlijke macht te zijn geworden. Vanaf het midden van de twaalfde eeuw komen gewijzigde versies van de donatie van Constantijn steeds vaker voor in manuscripten en kerkelijke documenten. Deze wijzigingen lijken geen toeval of ongeluk te zijn geweest en kwamen in veel latere manuscripten voor.¹⁰⁶ Deze herschrijvingen tonen een herinterpretatie van het karakter van de *Constitutum* in de twaalfde eeuw, waarin meer nadruk komt te liggen op de wereldlijke macht van de paus.¹⁰⁷ De meest invloedrijke van deze nieuwe geschriften is de versie van de *Donatio* in het *Decretum Gratiani*, een verzameling van canonieke rechten die vanaf de twaalfde eeuw een centrale rol kreeg in de katholieke kerk.¹⁰⁸ De versie van de *Donatio* die beschreven staat in het *Decretum* leek op het eerste gezicht een vergelijkbare boodschap te dragen als de oorspronkelijke tekst van de *Constitutum*. Zo beschreef het werk hetzelfde recht op het dragen van de tiara en het gebruiken keizerlijke symbolen en te heersen over Rome en

¹⁰¹ *Constitutum Constantini*, 17.

¹⁰² Robinson, 'Innocent II', 55-56.

¹⁰³ Fried, *Donation of Constantine*, 12-14.

¹⁰⁴ Ibidem, 24-25.

¹⁰⁵ Stroll, *Symbols As Power*, 31-32.

¹⁰⁶ Fried, *Donation of Constantine*, 29.

¹⁰⁷ Ibidem, 112-113.

¹⁰⁸ Ibidem, 28.

het Romeinse Westen.¹⁰⁹ De donatie beschreven in het *Decretum* kent hiernaast ook een aantal belangrijke verschillen die een herinterpretatie toont die beter paste in de twaalfde eeuw. Het gaf bijvoorbeeld minder aandacht aan de meer religieuze aspecten van de donatie, zoals de beschrijvingen van Constantijns vroomheid en het spirituele belang van het Lateraanse paleis.¹¹⁰ De wereldlijke privileges en machten die de keizer aan de paus krijgen hierdoor een nog belangrijker rol en zijn relatie tot de keizer werd van minder belang. Dit was mogelijk van belang omdat Innocentius na de dood van Lotharius niet langer dezelfde steun en bescherming genoot onder de nieuwe Duitse koning. Lotharius werd door de kerk beschouwd als een ‘modelprins’ in zijn ondersteuning van de paus, maar zijn opvolger Koenraad III was niet bereid om Innocentius politiek of militair te steunen.¹¹¹ Koenraad was zelfs de eerste Duitse vorst die niet tot keizer gekroond werd sinds de kroning van Otto de Grote (936).

Ook gaf de donatie uit het *Decretum* een andere interpretatie in het aanwijzen van priesters. De versie in de oorspronkelijke *Constitutum* beschreef dat de paus iedereen uit de senaat die lid van de geestelijkheid wilde worden, ondanks afkomst, mocht laten toetreden tot het priesterschap.¹¹² In het *Decretum* worden deze woorden echter vervormd, en wordt beschreven “dat hij (paus Silvester en zij opvolgers) uit onze verklaring, van allen priesters mag maken naar zijn eigen genoegen, en hij hen mag plaatsen in een geestelijk ambt naar zijn keuze”.¹¹³ Hoewel het verschil in de verwoording subtiel is, verandert het de betekenis volledig. In de twaalfde-eeuwse herschrijving wordt de macht van de paus om de geestelijkheid te benoemen en ook om hun ambt te bepalen iets dat niet genoemd werd in dezelfde passage van de oorspronkelijke constitutum. Hiermee lijkt er vanuit de katholieke kerk gepoogd te zijn om de *Donatio* te gebruiken om de positie van de paus in de investituurstrijd te legitimeren.¹¹⁴ Zoals benoemd in de bronnenkritiek was Innocentius hoogstwaarschijnlijk niet persoonlijk betrokken bij het schrijven van de *Decretum*. Wel was het decretum grotendeels gebaseerd op het Tweede Lateraans Concilie, dat was samengeroepen en geleid door Innocentius. De invloed van Innocentius is hierdoor terug te

¹⁰⁹ Gratianus, *Decretum Gratiani*, 96.13, 96.14.2, 96.14.6 & *Constitutum Constantini*, 16-17.

¹¹⁰ Fried, *Donation of Constantine*, 103-104.

¹¹¹ Robinson, *The Papacy*, 453-454.

¹¹² *Constitutum Constantini*, 15.

Hierin wordt de Latijnse term “*ex nostra synclitu*” gebruikt, dat door zowel Nellissen (2012) als door Fried (2007) vertaald wordt als “uit onze senaat”.

¹¹³ *Decretum Gratiani*, 96.14.4.

De term veranderd hier naar “*eius ex nostro indicto*,” of “[dat] hij uit onze verklaring”, waarin ‘hij’ volgens de vertaling van Fried (2007) verwijst naar de paus.

¹¹⁴ Fried, *Donation of Constantine*, 15-16.

zien in de *Decretum*, wat het mogelijk maakt dat ook de veranderingen in de Donatie van Constantijn zijn beïnvloed door het beleid van Innocentius. De kwestie van investituur speelde nog een rol in de ontmoeting tussen Innocentius II en Lotharius III, en de paus had hierbij macht moeten opgeven.¹¹⁵ Mogelijk wilde de katholieke kerk nieuwe legitimatie aan de positie van de paus geven in dit conflict als reactie op de eerdere concessies. Dit zou ook mogelijk kunnen zijn geweest doordat deze versie is opgeschreven nadat Innocentius was teruggekeerd naar Rome en Lotharius was gestorven.

De donatie van Constantijn bleef een belangrijke manier voor pausen om legitimatie uit het Romeinse verleden te halen. De nieuwe interpretatie van de donatie die opkwam in de twaalfde eeuw zou ook gebruikt worden door de opvolgers van Innocentius II. Aan het einde van de twaalfde eeuw zou ook paus Innocentius III (r. 1198-1216) pogen om de politiek van het keizerrijk te beïnvloeden door zich te mengen in de verkiezingen van de Heilig Roomse Keizers en hen onder zijn eigen autoriteit te binden.¹¹⁶ Hiervoor maakte Innocentius III voornamelijk gebruik van deze nieuwe versies van de donatie om de macht die hij probeerde te verkrijgen te legitimeren.¹¹⁷ De nieuwe versies van de *Donatio* die opkomen tijdens het pausschap van Innocentius II lijken succesvol te zijn geweest in het herinterpreteren van de donatie van Constantijn op een manier die de paus kon toepassen om nieuwe machten te legitimeren. Dat de donatie in de twaalfde eeuw zo veelvuldig werd overgeschreven en opgenomen in belangrijke documenten zoals een canoniek rechtenboek toont dat de *Donatio* een belangrijke rol bleef spelen voor de katholieke kerk.¹¹⁸ De klassiek Romeinse erfenis bleef een belangrijke bron van legitimatie voor de macht van pausen. Daarbij toont de manier waarop de donatie geherinterpreteerd werd dat deze erfenis flexibel kon worden gebruikt. Het klassieke verleden was niet statisch maar kon worden veranderd en aangepast aan de situatie.

Conclusie

In dit onderzoek is gepoogd een overzicht te geven van het gebruik van de klassiek Romeinse geschiedenis voor het creëren van pauselijke autoriteit onder het regime van paus Innocentius II. Na zijn vlucht uit Rome maakte Innocentius gebruik van verschillende rituelen, gebruiken en kleding die beschreven waren in de *Contitutum Constantini*. De in de vroege middeleeuwen vervalste Donatie van Constantijn was één van de belangrijkste bronnen van

¹¹⁵ Stroll, *The Jewish Pope*, 179-180.

¹¹⁶ Cotts, *Europe's Long twelfth century*, 33-34.

¹¹⁷ Fried, *Donation of Constantine*, 7-9.

¹¹⁸ *Ibidem*, 17.

Romeinse symboliek voor Innocentius II en andere middeleeuwse pausen. Dit betekende dat Innocentius vooral gebruik maakte van symboliek die niet gebaseerd waren op werkelijke Romeinse geschiedenis. Dit was geen probleem voor de effectiviteit van de symbolen voor de beeldvorming. Het was hierbij van meer belang dat de symboliek die gebruikt werd op openbare wijze werd getoond en voor het publiek herkenbaar was als Romeins.

Door het gebruik maken van deze “klassiek Romeinse” symboliek kon Innocentius zichzelf associëren met Rome en haar verleden om de stad Rome als het ware naar hem toe te brengen tijdens zijn ballingschap. Zo kon hij compenseren voor het verlies van de stad tijdens het schisma tegen Anacletus II. Op deze manier kon hij actief gebruik maken van dit verleden om zijn positie als paus te legitimeren. In de laatste jaren van zijn pontificaat maakte Innocentius gebruik van de klassieke geschiedenis om zich juist te legitimeren naar het volk van Rome waar hij zo lang mee in conflict was.

Innocentius was niet geheel uniek in dit gebruik van de Romeinse geschiedenis voor politieke doeleinden. De *Constitutum Constantini* was al eeuwen lang een belangrijke bron van legitimatie voor de paus en in de elfde eeuw gebruikte ook Alexander II vergelijkbare methodes en symboliek tijdens het schisma met de tegenpaus Honorius II. Innocentius II onderscheidde zich echter door de intensiteit waarmee hij gebruik maakte van de herinnering aan de klassiek Romeinse tijd. Innocentius plaatste zich als eerste paus expliciet in de traditie van Romeinse keizers door bijvoorbeeld de toe-eigening van het graf van keizer Hadrianus.

Het belang van de klassiek Romeinse geschiedenis in de periode van Innocentius II lijkt ook terug te zien in de groeiende belangstelling in de Donatie van Constantijn in de twaalfde eeuw. De privileges en machten die Constantijn de paus zou hebben toevertrouwd kwam in discussie. Als reactie hierop nam het aantal teksten die de donatie bevatte toe en werd deze zelfs opgenomen in canoniek rechtenboeken zoals het *Decretum Gratiani*. Deze nieuwe edities toonde de vormbaarheid van het Romeinse verleden. Door delen van de tekst weg te laten en subtiele veranderingen kreeg de donatie nieuwe interpretaties. Op deze wijze lijkt het Romeinse verleden van de donatie te zijn toegepast als legitimatie voor nieuwe en oude machten.

Innocentius lijkt hiermee voort te hebben gebouwd aan de imperialisatie van het pausdom. De symboliek en technieken die Innocentius gebruikte werden overgenomen door zijn opvolgers: latere pausen lieten zich bijvoorbeeld inspireren door de keizerlijke symboliek van het graf van Innocentius II. Daarbij maakten pausen zoals de invloedrijke Innocentius III gebruik van de nieuwe herschrijvingen en interpretatie van de Donatie van Constantijn in de legitimatie van hun eigen (wereldlijke) politiek.

Het Romeinse verleden lijkt een bouwsteen te zijn geweest voor de legitimiteit en macht van paus Innocentius II. Het was een nuttige en herkenbare bron van autoriteit, legitimatie en macht. Het gebruik van het verleden gaf de paus aanspraak op een autoriteit die hij in werkelijkheid niet bezat en kon zelfs gebruikt worden om nieuwe machten te claimen. De aanspraak op het verleden van Rome lijkt hierdoor bijna net zo belangrijk te zijn geweest als de stad zelf.

Bibliografie

Primaire bronnen

1. *Constitutum Constantini* (Vertaling L. Nellissen, 2012 en vertaling J. Fried, 2007).
2. Gratianus, *Decretum Gratiani*, in Fried, J., *Donation of Constantine and Constitutum Constantini* (Berlijn/New York 2007).
3. Suger van St-Denis, *Vita Ludovici Grossi Regis* (Vertaling R. Cusimano, J. Moorhead, 1992).

Secundaire literatuur

1. Aurell, J., *Medieval Self-Coronations: The History and Symbolism of a Ritual* (Cambridge 2020).
2. Camerlenghi, N., 'Splitting the Core: The Transverse Wall at the Basilica of San Paolo in Rome'. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 58 (Michigan 2013), 115-142.
3. Cotts, J.D., *Europe's Long Twelfth Century: Order, Anxiety and Adaptation, 1095-1229* (Londen 2012).
4. Cusimano, R. & Moorhead, J., *The Deeds of Louis the Fat* (Washington 1992).
5. Dijkstra, R. & Van Espelo, D., 'Anchoring Pontifical Authority: A Reconsideration of the Papal Employment of the Title Pontifex Maximus'. *Journal of Religious History*, 41 (2017): 312-325.
6. Doran, J., 'Two Popes: The City vs the World', in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 5-26.
7. Duggan, A.J., 'Sicut ex scriptis vestris accepimus: Innocent II and the insulae Britanniae et Hiberniae' in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 69-106.
8. Fried, J., *Donation of Constantine and Constitutum Constantini* (Berlijn/New York 2007).
9. Grant, L. & Bates, D., *Abbot Suger of St-Denis: Church and State in Early Twelfth-Century France* (London, 1998).
10. Hedeman, A.D., *The Royal Image: Illustrations of the Grandes Chroniques de France, 1274-1422* (Berkeley/LA 1991).
11. Kinney, D., 'Patronage of Art and Architecture', in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 352-388.
12. Kantorowicz, E., *Laudes regiae. A study in liturgical acclamations and medieval ruler worship* (Berkeley 1958).
13. Laud, G.L., 'Innocent II and the kingdom of Sicily', in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 172-180.
14. Llewellyn, P., 'The Popes and the Constitution in the Eighth Century', in *The English Historical Review*, Vol. 101, No. 398 (Oxford 1986).
15. Montaubin, P., 'Innocent II and Capetian France' in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 107-151.
16. Nellissen, L., *Constitutum Constantini: De Schenking van Constantijn* (Tilburg, 2012).
17. Robinson, I.S., 'Innocent II and the Empire' in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 27-67.
18. Robinson, I.S., *The Papacy 1073-1198: Continuity and Innovation* (Cambridge 1990).
19. Romano, J., 'Innocent II and the Liturgy', in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 326-351.
20. Smith, D.J., 'Innocent II: A very short introduction' in Smith, D.J., Doran, J. (red.). *Pope Innocent II (1130-43): The World Vs the City* (London/New York 2016), 1-5.

21. Stroll, M., *Popes and Antipopes: The Politics of Eleventh Century Church Reform* (Leiden/Boston 2012).
22. Stroll, M., *Symbols As Power: The Papacy Following the Investiture Contest* (Leiden 1991).
23. Stroll, M., *The Jewish Pope: Ideology and Politics in the Papal Schism of 1130* (New York 1987).
24. Wickham, C., *Medieval Rome: Stability and Crisis of a City, 900–1150* (Oxford 2015).
25. Winroth, A., *Making of Gratian's Decretum* (Cambridge 2000).